

УДК 821.161.2:82-1

ПОЕЗІЯ ЛІНИ КОСТЕНКО ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ЗАСІБ ВТІЛЕННЯ ДИТЯЧОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Зубець Н.О.

Запорізький національний університет

Розглянуто перспективну проблему сучасного мовознавства – вивчення дитячої мовної картини світу з її законами та особливостями. У формуванні цього феномену важливу роль відіграє художня література. На прикладі дитячих поезій Ліни Костенко подано результати аналізу розгалуженої системи номінацій, традиційних культурно-мовних образів ключового ідейно-тематичного поля «Природа», яке є важливим фрагментом у цілісному дитячому світосприйнятті. Приділено увагу багатоплановості зв'язків і відношень між лексемами, незважаючи на обмеження у використанні мовностилістичних засобів дитячої поезії.

Ключові слова: дитяча лексика, дитяча мовна картина світу, лексико-семантична група, номени, онтолінгвістика.

Постановка проблеми. Проблема взаємозв'язку пізнання, мислення та мови розроблялася в лінгвістичній науці здавна. У результаті цілеспрямованого дослідження процесу відображення явищ навколишньої дійсності в мові постав складний витвір пізнавальної людської діяльності – картина світу, що становить ядро світогляду, загальнокультурне надбання нації. У залежності від ступеня узагальненості осягнення навколишнього світу виокремлюють її концептуальну, наївну, наукову моделі. Кожну з них формує мовна картина світу (МКС) з її складниками: МКС людства, національна МКС, МКС певної спільноти людей, індивідуальна МКС. Відтак у лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ століття проблематика, пов'язана з мовним образом світу, що синтезує матеріальний дух, досвід нації, привертає увагу все більшої кількості дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові інтереси сучасних учених спрямовані на розгляд не лише загальнонаукової (Ф. Бацевич, Л. Лисиченко, О. Маслова, О. Селіванова, Ж. Соколовська), а й окремих/спеціальних картин світу – міфологічної, народнопоетичної, художньої, чоловічої, жіночої (С. Єрмоленко, Н. Данилюк, В. Жайворонок, Н. Мех, Т. Сукаленко та ін.).

У цьому контексті цікавим об'єктом постає дитяча МКС, яка опрацьована ще недостатньо, її моделювання є одним із актуальних питань антрополінгвістики.

Витоки цієї проблематики пов'язуємо з вивченням дитячого мовлення ще І. Франком, О. Курило, С. Смаль-Стоцьким. Відтоді воно виступає складним мовним і психічним явищем, яке вивчають лінгвісти, психологи, педагоги. Згодом лексика дитячого мовлення принагідно залучалася під час вирішення проблем соціальних варіантів української мови (В. Ващенко), формування мови та мовлення (Т. Возний), перекладознавства (В. Карнаушенко), практичної лексикографії (В. Чернецький) [4; 5; 8; 16]. Про чільне місце дитячого мовлення в різноплановій мовній системі свідчить розвиток такої галузі сучасного мовознавства як онтолінгвістика, яка вивчає формування мовленнєвої компетенції дитини, виникнення й подальші вікові зміни в мові індивідів. Сучасні наукові розробки в цьому напрямку розширюють наші уявлення про виникнення і розвиток людської мови, її функції та особливості. Спробою описати перебудову сприйняття, зміцнення пам'яті, розширення уявлення і мислення під впливом народної творчості та художньої літератури є доробок Н. Дзюбишиної-Мельник

[6; 7]. Дитяче мовлення розглядалося на прикладі творчості класиків української літератури і сучасних письменників у розвідках Г. Атрошенко, А. Мойсієнка, Б. Тихолоза [1; 10; 14]. Отже, за останні роки стало помітним зацікавлення науковців лексикою художнього дитячого мовлення, яка у всьому багатстві та різноманітті представлена в творах для дітей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дитяча література, незважаючи на її істотну педагогічну, соціальну та ідеологічну роль у вихованні молодого покоління, тривалий час знаходилася на периферії наукових досліджень. Сьогодні вже усталася думка, що вона сприяє духовному розвитку дитини, її вихованню та здобуттю життєвого досвіду, зокрема збагаченню знань про рідну мову, розширенню умінь і навичок її розуміти й нею користуватися. За допомогою літератури відбувається входження дитини в світ, саме вона живить її розум і уяву, відкриваючи нові світи та моделі поведінки. Дитячі твори повинні допомагати дорослим навчати дитину мові, сприяти формуванню її мовної (лексичної, фонетичної, граматичної) та мовленнєвої компетенцій (художньо-мовленнєвої, когнітивно-мовленнєвої, виразно-емоційної) і цим самим розвивати дитячу МКС, джерелом для якої є МКС дорослих – цілісний, глобальний образ світу, вміщений у мові. Для мислення дитини характерні образи, поняття, пов'язані з певним словом. Усе це складає цілісну картину навколишнього всесвіту, для якої важливі перш за все емоційний і психологічний аспекти. Її можна вважати унікальною проекцією дійсності, у відтворенні якої важлива роль належить мовній особистості письменника, який представляє певний етнос і має індивідуально-авторську картину світу.

Головна риса літератури для малюків – це злиття педагогіки і мистецтва. Цілком слушними видаються нам слова дослідниці дитячої літератури А. Василевич: «Є письменники, яким на роду написано бути дитячими. Вони робили і роблять свою непросту і нелегку справу, не даючи собі знижки. Вони не присідають перед маленьким читачем навпочіпки, не заглядають йому солоденько у вічі, не скачуть перед ним «зайчиком», коли самі розповідають йому про зайчика... Вони просто беруть свого читача за руку і ведуть його у безмежний світ» [3, с. 151]. На сьогодні вже склався ідеал дитячого письменника: це людина з простою і ясною душею, живою фантазією, всебічними знаннями і любов'ю до дітей. Такою є видатна українська письменниця, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1987 р.) Ліна Василівна Костенко, яка творить інтелектуальну, новаторську «поезію мислення» для дорослих і яскраву, дотепну, неординарну поезію для дітей. Л. Ставицька так визначила ядро її таланту: «...лірична пристрасть, задуховність, щирість і шляхетність поетичного голосу, в якому плачуть наші сні, нуртує національний дух і повнокровно існує українська мова» [13, с. 24]. Про творчість поетеси написано багато популярних статей і наукових праць. Справжньою перлиною в її поетичному доробку є добірка захоплюючих, дотепних віршів для дітей-дошкільнят, об'єднаних під назвою «Бу-

зиновий цар» [9]. Підґрунтям цієї поезії стали індивідуальні знання письменниці про світ, зацікавленість у передаванні концептуальної картини світу, яку Ліна Костенко хоче донести до маленького читача і слухача за допомогою слів та асоціативних комплексів. Поетеса створила особливі образи – доступні, але не примітивні, зрозумілі дітям, ураховуючи їхній невеликий життєвий досвід і мовну практику.

Мета статті – розглянути основні лексико-семантичні групи слів, наявні в дитячих творах Ліни Костенко, та багатоплановість зв'язків і відношень між ними, які формують дитячу мовну картину світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Входження дитини в світ відбувається за допомогою літератури. Саме дитяча література живить розум і уяву дитини, відкриваючи нові світи та моделі поведінки. Маючи свої жанрові особливості, вона піднімає проблеми ті ж, що й уся художня література, зображає справжню дійсність. Література для дітей сприяє формуванню словникового запасу, створенню МКС маленької людини, закладає основи культурного середовища, тобто виховує особистість. Відомий дитячий письменник В. Нестайко в одному зі своїх інтерв'ю стверджував: «...незалежність України, як не дивно, залежить від української дитячої літератури. Якщо діти не читатимуть книжок українською мовою – вони не знатимуть рідної мови, не стануть українцями, і їм та незалежність буде до гудзика» [11].

Дослідниця мови дитячого літературного дискурсу Е. Огар зазначає, що діти «...створюють свій власний самостійний світ, і для того, щоб збагнути його, треба перш за все знати мову дітей. Для дитини один і той же звук може бути наповнений різноманітними смислами. Дитина набагато економніша від нас, дорослих, у своїх мовних засобах» [12, с. 13]. Отже, дитяча МКС відображає самостійну творчу діяльність дитини, яка має особливі цілі й мотиви.

У нашому дослідженні дитяча МКС визначена як така, що сформована на вербальному рівні лексичними засобами й відображена в семантичній системі мови. Науковці наголошують, що дитяча книжка повинна бути написана мовою легкою, вільною, грайливою, квітучою в своїй простоті, образною і доступною [15, с. 7]. Літературний критик Ю. Барабаш писав про збірку «Бузиновий цар» Ліни Костенко: «Це лірика, яка формує у дитячій душі здатність сприйняти і красу природи, і радість буття, і біль чийогось живого серця» [2, с. 67].

Вірші Ліни Костенко написані для дітей молодшого шкільного віку. Авторка перш за все послуговується словником, що відповідає лексикону дітей від 6 до 11 років, їх життєвому і мовленнєвому досвіду. У цьому віці вже повноцінно починає формуватися вміння позначати й розрізняти кількісні та якісні характеристики мовлення.

У наукових колах утвердилася думка щодо кількох ідейно-тематичних епіцентрів у творчості видатної поетеси. Поетичні розмови Ліни Костенко з дітьми обертаються навколо одного з них, що позначається ключовим словом природа, а в ній опоетизовуються ті явища, факти, об'єкти, які вже спостерігала дитина відповідного віку. В на-

шому аналізі об'єктом тлумачення є реалії в широкому значенні: предмети і явища зовнішнього світу, особи, рослини, тварини, властивості та відношення, дії, їх семантика й функції. Вони умовно об'єднані в такі лексико-семантичні групи:

1) назви тварин, птахів, комах: *зайці, котик, миша, жаба, їжачок, пес, слони, білочки, хижак, вовки, корови, сойка, ворон, перепілочки, чорногуз, голуб, гуси, лебеді, синиці, шпак, бджілка, джміль, метелик, цвіркуни, мурашки;*

2) назви дерев, ягід, грибів, квітів і трав: *сосна, ялички, груша, слива, горобина, берези, верби, явори, вишня, сунички, опеньки, сирійжки, бузина, дзвіночок, житечко, будяки;*

3) найменування просторових об'єктів, їх частин: *яри, город, луки, сади, поле, гай, ріка, діброва, верховина, шлях, перярки, узліски;*

4) назви казкових істот: *жаба-царівна, котик-воркотик, Баба-Яга, дід Ревило, баба Віхола;*

5) номени на позначення загальних оцінних ознак, смакових відчуттів, кольорів, фізіологічних ознак: *охайно, невидимий (їжак), порожньо, трішки, похнюплений (паркани), невимовний (смуток), смарагдовий, худесенький, потихесеньку, щосили, веселий (дощ), поночі;*

6) назви дій: *задоцило, чекати, піднімати, хапати, переїцати, застудитися, пояснити, питати, замикати, взяти, плакати, сіяти, сушити, шарудіти, ступати, полетіти, прясти, хилитати, розцвісти, грати;*

7) слова привітання, прощання: *Як ночувалося?, Доброго ранку!, Бувай здоровий і пливти щасливий!;*

8) характеристики часу й місця: *взимку, влітку, восени, літо, ніч, круча, осінь, де-не-де, зранці, далеко, сад, гребля.*

Виокремлені групи слів дитячого мовлення дають уявлення про те, що найбільше впливає на емоційну сферу дитини, що найважливіше для неї у спілкуванні з дорослими та іншими дітьми. Оскільки дитину приваблює все живе, найбільшими групами є «назви тварин, птахів, комах» і «назви дерев, ягід, грибів, квітів і трав». Також чисельні групи «назви дій» і «номени на позначення загальних оцінних ознак, смакових відчуттів, кольорів, фізіологічних ознак», бо в сюжетах відбувається швидка зміна подій, характери персонажів розкриваються предметно й очевидно, через справи і вчинки.

З-поміж вибраних лексем найбільше іменників. Вдало підібрані, вони знайомлять малих читачів з конкретними й абстрактними поняттями. Прикметники, крім описовості, сприяють розвитку образного мислення дитини. Дієслова забезпечують динаміку сюжету і створюють мелодію тексту.

У виокремлених групах переважають слова найбільш типові, прості (але не примітивні), активні. Трапляються естетично навантажені лексеми, вживані в дитячому фольклорі (*гарнесенький, дощик, жаба-царівна, коник-стрибунець, котик-воркотик*). Їх дитина сприймає найлегше, бо це слова літературної мови, а значить – нормативні, точні, а ще – емоційні, позначені ліризмом. До семантичної структури багатьох слів уходить національно-культурна конотація.

Ліна Костенко вводить у тексти віршів і специфічні слова, які належать до безеквівалентного словникового шару. Зокрема, авторські новотво-

ри мають прозору внутрішню форму (*метільна Віхола, равлик-павлик, сестричка-яличка*), дитина засвоює їх завдяки невимовності поетичної мови. Оказіоналізми знижують рівень дорослості тексту: *І сіє дощ дрібнесенький. Оце уже грибнесенький!* [9, с. 12]. Розмовні лексеми забезпечують безпосередність мовлення (*подалось* замість *літ. помчало, слухать* замість *літ. слухати* та ін.): *Розбігайтесь, людоньки, хто кудую!* [9, с. 6], *Кудлатий пес біжить, як сіроман* [9, с. 9]. Розмовність виявляється також у повторях (*диво дивнеє, (дощ) іде-іде-іде, літо-літечко, мало-мало*). Щоб розвивати увагу, пам'ять, мислення, поетеса використовує поодинокі лексеми обмеженого вжитку – застарілі, місцеві (діалектні) (*джоломія, довжик, мишкувати*), значення яких стає зрозумілим із контексту або виводиться за аналогією: *Грає в дудку-джоломію...* [9, с. 29], *Город і поле. Довжик і стерницько* [9, с. 9], *Чорнесенький котик в снопиках мишкує...* [9, с. 4].

Одна із найхарактерніших рис дитячої лексики в творах Ліни Костенко – багатоплановість зв'язків і відношень між досліджуваними лексемами. Зокрема, в поезії представлені порівняння з достатньо різноманітним діапазоном зіставляваних понять, адже дитина пізнає світ, зіставляючи знане й незнане. Особливості дитячого мислення молодших школярів обмежують активне їх використання в мовленні, однак під час читання чи слухання художньої літератури в дітей розвивається асоціативне мислення, робляться перші кроки до формування поетичного мовлення. Семантична наповненість порівнянь у Ліни Костенко характеризується оцінністю.

Наприклад, за допомогою цього мовностилістичного засобу творяться прості, але оригінальні образи: *дівчатко-гуся, пеньок-трон, дзвіночок-намет, дощ-кулемет, молодик-серп, зорі-їжачки, грибочок-маркіз, сніг-борошно.*

Уже в назвах віршів натрапляємо на порівняння зримі («Осінні **хмари**, як слони») та приховані («Зелені дзвобики **бруньок**»).

У віршику «Берізки по коліна у воді» для увиразнення ключового образу Ліна Костенко на низує порівняння: *гуси – білі, як лебеді та як лебедина низочка*. Кілька поезій являють собою розгорнуте порівняння, як-от: «Пряля» (*Зима – пряля*, бо «пряде» сніг), «Горобець із білою бородою» (*горобець – мудрець, старійшина*, бо має бороду). Такий прийом спостерігаємо у вірші «Веселий дощ», коли в одній строфі за допомогою порівнянь створено два поетичні образи – саду і череди корів: *Струшується сад, як парасолька, / Мокрі ниви і порожній шлях... / Ген корів розсипана квасолька / Доганяє хмари у полях* [9, с. 24]. Отже, порівняння створюють панорамну зорову картину, часто зіставлення – несподівані, а тому оригінальні.

Дальшим розвитком порівняння є метафора. Якщо при порівнянні предмети зближуються, то в метафорі ознаки одного предмета переносяться на другий. Ліна Костенко спрямовує метафори на олюднення світу. Звірі, птахи, рослини, фантастичні персонажі постають реальними людьми: *зайці надсилають телеграми соснам*, а ті їх читають; *джміль і бджілка зранку обмінюються любов'язностями*, *квіти розмовляють одна з одною*, *верба – з дівчатками*, *білочка заготовляє на зиму*

гриби та ягоди, мурашки рубають на дрова бадилину, пароплав переводить подих, вітається, питає. Ось як за допомогою дієслівних метафор поетеса подає улюблений образ *місяць*: **Вибіг місяць з-за дїброви, / Погубив на вітрі брови, / Заховав за спину руки, / Ходить лисий, без перуки** [9, с. 20].

Вірші Ліни Костенко вчать дітей спостерігати, фантазувати, вчитися мові, бо тільки тоді можна досягнути незвичайні, яскраві метафори, зокрема іменникові: *брами осені, струни беріз, окраєць місяця* та ін. Цей мовностилістичний засіб організує сприйняття тексту, змушуючи зосередитись на авторському баченні світу. Базуючись на несподіваних асоціаціях, метафори виконують в художньому мовленні естетичну функцію.

Ліна Костенко іноді показує предмет зображення, підкреслюючи його характерну рису, визначальну якість. Так виникають художні епітети. Нерідко вони є вже в назві віршиків, як-от: «**Чародійне слово**», «**Здивовані квіти**», «**Веселий дощ**». За допомогою накопичення, нанизування епітетів створюються яскраві художні образи. Ось, наприклад, портрет казкового Бузиногого царя: *Брови в нього волохаті, / Сиві косми пелехаті. / Очі різні, брови грізні, / <... > Руки в нього хапуни...* [9, с. 29].

Поетеса вживає епітети фольклорні (*чарівна паличка, диво дивнеє, жабка-царівна, котик-воркотик*), а також – постійні, стандартні, що виступають переважно прикметниками чи дієприкметниками (*бідні шпаченята, великі хмари, невимовний смуток, повний місяць, похнюпле-ні паркани, темні сади*), рідше – прислівниками (*потихесеньку питала* (верба), *місяць уповні*)

та іменниками (*дудка-джоломія, коник-стрибунець*), що не втратили виразності та в яких яскраво виступає художня функція.

Стиль Ліни Костенко позначений індивідуально-авторськими новотворами. З-поміж них – оригінальні, неповторні епітети: *місяць лисий* (хоч зазвичай *повний*), *хитрий бурундук* (а не *лисиця*), *Віхола сива* (хоч переважно – *біла*), *мітла метільна* (від *метіль*), *день полив'яний* (блискучий, яскравий від дощу, як відповідний посуд), *невсипущі павуки, рогата гілка*.

Приваблюють «колірні» епітети в аналізованих поезіях, на зразок: *смарагдова трава, чорногровий вітер, червоне листя*. Звичні назви кольорів, переосмислюючись, створюють панорамні картини природи, як у вірші «Чародійне слово»: *Хлоп'я у полі стежкою прощує. / Метелик білий в маки залетів. / Чорненький котик в снопиках мишкує, / Вони такі під сонцем золоті!* [9, с. 4]. Отже, епітети в дитячих поезіях Ліни Костенко виконують зображальну та оцінну функції.

Висновки і пропозиції. Дитяча мовна картина світу до певної міри є ідеальним варіантом дійсності, який має національну специфіку, що підтверджують високохудожні поезії Ліни Костенко для дітей. Твори поетеси забезпечують закріплення та існування словника нашої мови у свідомості малих читачів з урахуванням оцінного, етичного та пізнавального аспектів. Перспектива подальших досліджень передбачає залучення творчості інших письменників для визначення основних параметрів дитячої МКС та визначення її специфіки в художній літературі.

Список літератури:

1. Атрошенко Г. І. Лінгвостилістика української поезії для дітей: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
2. Барабаш Ю. Пам'ять роздуму і серця в ліриці Ліни Костенко // Література. Діти. Час. Збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. – К.: Веселка, 1989. – С. 65-80.
3. Василевич А. На все відгукнися! // Література. Діти. Час. Збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. – К.: Веселка, 1981. – С. 150-156.
4. Ващенко В. С. Фрагменти з українського мовознавства: [пропедевтичний посібник молодого науковця]. – Дніпропетровськ, 1989. – 80 с.
5. Возний Т. М. Формування граматичних категорій у дитячому мовленні: (Категорія відмінка) // Українське усне літературне мовлення. – К., 1967. – С. 205-214.
6. Дзюбишина-Мельник Н. «Розкажу тобі я ще й про те...» // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1991. – Вип. 41. – С. 62-67.
7. Дзюбишина-Мельник Н. Фольклор, поет і дитина // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1992. – Вип. 42. – С. 80-84.
8. Карнаушенко Г. Н. Дитяча лексика верхньолужицької та української мов // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 37. – Львів, 1988. – С. 106-108.
9. Костенко Ліна. Бузиновий цар. Збірка віршів для дітей. – К.: Веселка, Костенко Ліна. Бузиновий цар. Збірка віршів для дітей. – К.: Веселка, 1987. – 30 с.
10. Мойсієнко А. Ясна галузка древа поетичного (Про дитячі поезії Дмитра Павличка) // Дніпро. – 1990. – № 9. – С. 126-129.
11. Нестайко В. Інтерв'ю газеті «День» // Режим доступу: studopedia.org17-4595
12. Огар Е. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – 2006. – № 3(87). – С. 10-17.
13. Ставицька Л. Серцем вистраждане слово (Про мову поезії Ліни Костенко) // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 24 – 30.
14. Тихолоз Б. Моторошна магія тексту. Лінгвістичний аналіз поезії Івана Франка «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє...» // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 23-27.
15. Українська дитяча література: Хрестоматія. Навчальний посібник для студ. пед. ін-тів. В 2-х ч. – Ч. 2 / Упор.: І. А. Луценко, А. М. Подоланний, Б. Й. Чайковський. – К.: Вища школа, 1992. – 286 с.
16. Чернецький В. Структурно-семантичний аналіз дитячої лексики, зареєстрованої в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 37. – Ужгород, 1978. – С. 78-81.

Зубец Н.А.

Запорожский национальный университет

ПОЭЗИЯ ЛИНЫ КОСТЕНКО ДЛЯ ДЕТЕЙ КАК СРЕДСТВО ВОПЛОЩЕНИЯ ДЕТСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Аннотация

Рассмотрена перспективная проблема современного языкознания – изучение детской языковой картины мира с ее законами и особенностями. В формировании этого феномена важную роль играет художественная литература. На примере детских поэзий Лины Костенко представлены результаты анализа разветвленной системы номинаций, традиционных культурно-языковых образов ключевого идейно-тематического поля «Природа», являющегося важным фрагментом в целостном детском мировосприятии. Уделено внимание многоплановости связей и отношений между лексемами, несмотря на ограничения в использовании языковых стилистических средств детской поэзии.

Ключевые слова: детская лексика, детская языковая картина мира, лексико-семантическая группа, номены, онтолингвистика.

Zubets N.O.

Zaporizhzhya National University

LINA KOSTENKO CHILDREN'S POETRY AS MEANS OF IMPLEMENTATION OF THE CHILDREN'S LANGUAGE WORLD PICTURE

Summary

The article deals with the perspective problem of Modern Linguistics – the study of the children's language world picture with its laws and peculiarities. In the formation of this phenomenon an important role is played by fiction. The results of the analysis of the branched naming system, traditional language and culture images of the key ideologically thematic field «Nature», which takes the part of the significant fragment in the integral children's world perception, are given in terms of Lina Kostenko children's poetry. Great attention is paid to the diversity of connections and relations between the lexemes despite the limitations in the usage of the linguostylistic means of the children's poetry.

Keywords: children's lexis, children's language world picture, lexico-semantic group, nomens, Developmental Linguistics.